

GALI MÁTÉ

BERZEVICZY ALBERT AZ ERDÉLYI NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL

■ A nemzetiségi kérdés, valamint annak lehetséges megoldásai a reformkor óta élénken foglalkoztatták a magyar uralkodó elitet és a politikai gondolkodókat. Nem volt kivétel ezalól a nemzeti szabadelvűség jeles alakja, Berzeviczy Albert (1853–1936) sem, aki hosszú és érdemdús közéleti pályája során többek között Tisza István (1861–1918) első kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztere (1903–1905), a Magyar Tudományos Akadémia leg-hosszabb ideig hivatalban lévő elnöke (1905–1936), illetve a Magyar Olimpiai Bizottság alapító elnöke (1895–1904) volt.

Ezt igazolja az alábbiakban közölt két levél is,¹ melyek 1893-ban íródtak, és az akkor még kultuszminisztériumi államtitkárként dolgozó Berzeviczy gróf Csáky Albin (1841–1912) vallás- és közoktatásügyi miniszternek címezte őket. E dokumentumok bepillantást engednek abba, hogy a kultusztárca – ami az ország egyik legfontosabb kormányzati szerve volt – magas beosztásban és döntési pozícióban lévő vezetői miként vélekedtek a kor legfontosabb kulcskérdéséről, különösképpen annak erdélyi vonatkozásairól.

A nemzetiségi kérdés kezelésére Berzeviczy javaslatai között a következők szerepeltek:

- tervszerű állami népiskola-építések a vegyes ajkú vidékeken,
- az állami középiskolákban ingyenes internátusok kialakítása a tehetséges román ifjak számára,
- ösztöndíjrendszer bevezetése a román fiatalok körében, elősegítendő a magyarosítást,
- a tanintézményekben a hazafias szellemű nevelés erősítése, elsősorban a magyar történelem oktatását illetően, s ennek keretében az állami tankönyvek felülvizsgálata,
- a közoktatásügyi tárca költségvetési támogatásának emelése,
- az 1868. évi népiskolai törvény „okvetlenül szükséges” revíziója

Az államtitkár kézzel íródott üzeneteinek – melyek Csáky Albin bécsi iratanyagában található² – publikálásánál a helyesírás esetében, továbbá a mondatok központosásánál a mai nyelvtani szabályokat vettük figyelembe. A levelek eredeti szóhasználatán és jellegzetes szófordulatain azonban természetesen egyetlen alkalommal sem változtattunk.

Kegyelmes Uram!

Végigolvastam a Szathmáry³ memorandumát a dakoromanizmusról, annak legtöbb részével egyetértek, némely részével nem. Tekintettel a dolog fontosságára, óhajtanám arra vonatkozó nézeteimet behatóbban, *hivatalos alakban* is kifejtetni s szándékozom is ezt az e célból eszközölt feljegyzések alapján a tengeri fürdőben megtenni. Miután azonban a memorandumra

szükséged van, sietek azt visszaküldeni, s annak *leglényegesebb* pontjait illetőleg véleményemet *röviden* a következőekben jelezni.

A nemzetiségek részéről fenyegető veszély elhárítása szempontjából én is legszükségesebbnek tartom a közoktatásügyi tárca és különösen a népnevelési javaslatom dotációjának folytonos erős növelését s ennek alapján a még magyarokkal vegyes nemzetiségi vidékeknek jó állami iskolákkal való sűrű ellátását. Igen helyes Sz[at hmáry], ama nézete, hogy főleg a Szabolcs megye és a Maros közötti terület volna ilyenképpen a magyarságra nézve megerősítendő, mert ezáltal sikerülne a terjeszkedő oláh áradatot áttörnünk.

Helyes az is, amit az oláh ifjúságnak az állami középiskolákba való bevonásáról mond, de erre nézve gondolom, nem jelöli meg a kellő eszközt. A brádi gymnasiumot elközségesíteni nem fog sikerülni, Abrudbányán vagy Vöröspatakon új áll[ami]. középiskolát felállítani fölösleges volna, de e helyett célravezetőbbnek tartanám a román vidékeken *létező* állami középiskoláknál (Nagyvárad, Szamosújvár, Erzsébetváros, Déva, Székelyudvarhely, Brassó) *internátusok* felállítását, illetőleg a meglevők fejlesztését *állami ingyenes helyekkel*, melyek főleg román ajkú ifjakkal töltenének be, kik ily módon jó hazafiakká neveltenének.

E kettőt tartom a leglényegesebb és legéletrevalóbb dolognak; a többi jobbára vagy hatástalan, vagy nagyon távoli feladat. Egészen elhibázott dolognak, sőt valódi szerencsétlenségnek tartanám egy külön nemzetiségügyi osztály felállítását a Ministerelnökségnél. Mire való volna ez? Legföljebb arra, hogy egypár ember *elhelyeztessék*. Az ily osztály felállítását a nemzetiségek úgy tüntetnék fel a világ előtt, mintha az ő sanyargatásukra egy „fekete kabinet”⁴ szerveztetnék. A statisztikai munkát elvégezheti a statisztikai hivatal, s a helyszíni jelentéseket az illető közegek beküldhetik a leginkább érdekelt miniszternek; e végből tehát ilyen osztályra szükség nincs; ha pedig ez az osztály intézkedni és kormányozni is akarna, akkor szüntelen illetékességi összeütközések, ujjhúzások támadnának. Magyarországon minden miniszternek és minden ministeriumbeli osztálynak át kell hatva lennie a nemzetiségi fontosságának és annak tudatától, hogy neki e kérdésben mi a tennivalója. Ha ez megvan, akkor az ilyen külön osztály fölösleges, ha ez nincs meg, akkor ennek hiányát semmiféle külön osztály nem pótolhatná. Ennél fogva ezt az eszmét föltétlenül elejtendőnek vélném.

A Románia részéről magyarországi iskolák részére adott és a budgetbe fölvetett dotáció tényét én valóban botrányosnak tartom, szemben azzal a túl loyalis – vagy talán félnék – magatartással, amelyet mi a romániai csángókkal szemben követünk.⁵ Ha ezt megakadályozni nem tudjuk, akkor inkább követnünk kellene a példát, és nyíltan lépni fel a romániai magyarság védelmére; csakhogy persze ott nem ismernek olyan nemzetiségi jogokat, amelyek az ilyen védelmet lehetővé tennék, ott erőszakkal elnyomnak minden más nemzetiséget, és valószínűleg több eredményt érnek el vele, mint a mi nemes, de impracticus nemzetiségi politikánkkal, amely legkevesebb elismerésre – maguknál a nemzetiségeknél talál.

Egyébiránt nem bocsátkozom most bővebben e témába, hanem bezárom levelemet, s még csak megragadom az alkalmat, hogy ma volt nagybecsű, megnyugtató soraidért hálás köszönetet mondjak.

A tornatanárookra vonatkozó hírlapi közleményt én is olvastam, s még elmenetelem előtt átadtam Klamariknak,⁶ ki megígérte, hogy azt rectificáltatni⁷ s a netán csakugyan expeditiót váró néhány utalványt expediáltatni⁸ fogja.

A Grófnő Ő exciájának⁹ kézcsókomat kérve jelentetni, igaz mély tisztelettel vagyok.

Kegyelmes Uram
mindig szolgálatkész híved

Berzevicze [1]893. aug[usztus]. 4.
Berzeviczy Albert

Nagyméltóságú Gróf, Minister Úr!

Méltóztatott nyilatkozás végett velem közölni Szathmáry György kebelb[rátunk]. ministeri tanácsos úrnak a dakoromanismus veszélyeit s az azok ellenében teendő intézkedéseket tárgyazó nagy érdekű és tartalmas emlékiratát, melyre vonatkozó igénytelen nézetemet a következőkben van szerencsém lehető rövidséggel összefoglalni.

Mindenekelőtt örömmel constatálom, hogy az emlékirat írójával nemcsak a kiindulási pontra s a végcélra nézve, hanem konkrét javaslatai legtöbbször illetőleg is teljesen egyetértek, s csak az eddig történtek megítélése tekintetében, valamint *némely* a min[isteri]. tanácsos úr által ajánlott rendszabály határa és értékére nézve térnek el kissé véleményeink.

Így – bár tökéletesen helyeslem azt a felfogást, hogy az állami népiskolák egyik fő feladata a magyarságot ott, ahol a nemzetiségekkel érintkezik, megerősíteni, esetleg megmenteni, – az állami népiskolák felállításánál egyedüli és kizárólagos szempontból ezt elfogadhatónak nem tartom, s az e szempont ellenére létrejött összes állami népiskolákat elhibázottnak nem tekinthetem. Sok esetben megtörténik ugyanis, hogy az állam valahol – az illető tényezők megegyező kívánsága folytán – kezeibe veheti a népiskolaügyet *csékely áldozattal*, s ezáltal ott az oktatás színvonalának emelését s a céltudatosabb vezetését biztosíthatja. Ilyen esetekben az államosítást indokoltnak és helyesnek tartom *egészen eltekintve a nemzetiségi szemponttól*. Hogy a legújabb időben is történtek és történnek – egész helyesen – ilyen államosítások, azt mutatja például *Hatvan* példája, ahol a népiskolák tiszta magyar vidéken lettek felekezetiéből államiakká változtatva.

Hasonlóképpen némileg eltérve az emlékirat írójának felfogásától, nem látom a kormánypolitika mulasztásának symptomáját abban, hogy nálunk a társadalom a nemzeties népnevelés ügyét felkarolta; elismerem, hogy az állam részéről többnek kellett volna történnie, de ha több is történt volna, akkor is fennmaradt volna a társadalomra nézve az a kötelesség, hogy ennek a par excellence nemzeti feladatnak szolgálatába álljon, s annak terén, mint egy nemes versenyre keljen az állammal.

Nem látok hibát a felekezeti középiskolák meglátogatására kiküldött ministeri megbízottak részére kiadott utasítás ama rendelkezésében sem, mely kötelességökké teszi, hogy látogatásaikról a felekezeti főhatóságokat előzetesen értesítsék. Ez egyszerű udvariassági tekintet, amely annál ártalmatlanabb, mert itt a tanintézetek szellemének megbírálásáról lévén szó, egy feladatának magaslatán álló ministeri megbízott eljárásának sikerét az ily előzetes értesítés meg nem hiúsíthatja. Külső rend, pontosság, tisztaság stb. oly dolgok, amelyeknek ellenőrzésénél a *meglepetések* fontos szerepet vihetnek, de ott hol – ismétlem – az intézet tanításának szelleme forog kérdésben, amely állandó viszonyok hatása alatt áll, s amelyet csak a növendékekre előre be

nem tanítható, mert a kérdésektől függő *feleleteiből* ismerhet meg egy avatott vizsgáló: ott az előzetes értesítés a nyerendő kép tisztaságának és hűségének rovására sohasem lehet.

Hogy kívánatos volna, ha főigazgatóink tankerületök nemzetiségi középiskoláinak tannyelvét minden esetben tökéletesen bírnák, azt elismerem; ámde az éppen sajnos, hogy tanférfaik között vajmi kevesen vannak, akik a nemzetiségek nyelvének elsajátítását feladatukul tűznék ki, s e feladat fontosságának tudatával bírnának. Miután pedig a főigazgatónak tekintettel tágkörű és nagy horderejű hivatására mégiscsak elsősorban politikailag teljesen megbízható, s a tanítás úgymint a tanügyi adminisztráció kérdéseiben tökéletesen járatos egyénnek kell lennie, s arra valamely nemzetiségi nyelv bírása még magában véve nem qualificálhat: ez vonzza éppen a nagy nehézségeket, amelyek ezen theoretica egészen jogosult követelmény teljesítésének útjában állanak, s amelyek elkerülhetetlenné teszik, hogy a nemzetiségi középiskolára vonatkozó információk megszerzése [végett] a főigazgatók mellett még külön biztosok is alkalmaztassanak.

Égész lélekkel csatlakozom a min[isteri]. tanácsos úr abbéli javaslatához, hogy feladatául tűzessék ki a legközelebbi 10 év alatt legalább 400 állami népiskola felállítása¹⁰ azokon a vidékeken, ahol a magyarság nemzetiségekkel vegyül, s az elmagyartalanodás veszélyeinek van kitéve. Különös figyelmet érdemel e tekintetben az a vidék, amelyet a min[isteri]. tanácsos úr is helyesen kiemel, s amelyen a terjeszkedő oláhság a magyarságot áttörve az erdélyrészi magyarság elszigetelését fogja előidézni, ami végfolyamatban ennek a magyarságnak a nemzetiségi elemek általi felszívására vezethet. A létesítendő új állami népiskolák legnagyobb zömének okvetlenül erre a területre kellene jutnia.

Továbbá örömmel üdvözlöm az emlékirat írójának azt a javaslatát is, hogy a magasabb műveltséget kereső román ifjúságot erősebben kell igyekeznünk a jó szellemű állami középiskolák körébe bevonni s ezáltal a román középiskolák befolyását az új nemzedék fejlődésére csökkenteni. De e cél szempontjából sem a brádi gymnasium községivé változtatását, sem Verespatakon vagy Abrudbányán egy új állami középiskola felállítását ajánlatos eszköznek nem tartom. Az elsőt azért nem, mert akármit sikerülne az alapítási okmányokból kiderítenünk, a magyar kormány által is elismert jelen állapottal szemben a középiskolának a felekezeti kezelésből való elvonása mégis a jogfosztás *látogatásával* bírna, s egy új és nehezebben cáfolható vádat szolgáltatna fegyverül a nemzetiségi igazgatók kezébe.

Egy állami középiskolának Verespatakon vagy Abrudbányán való felállítását szükségesnek nem tartom, tekintettel arra, hogy az erdélyi részekben már szép számmal állanak fenn állami középiskolák, amelyek – kivált ha az egyetemes középiskola létrejötte után minden irányú képzést fognak nyújtani – az emlékiratban helyesen jelzett célra igen jól lesznek fölhasználhatók, ha (s ezt tekintem a leglényegesebbnek) *internátussal lesznek ellátva, amelyben állami ingyenhelyek létesíttetnének*, éspedig lehetőleg úgy, hogy azok élvezői a középiskola elvégzése után a jótéteményt kézi ösztöndíj alakjában kapnák meg hazai egyetemen folytatandó felsőbb tanulmányaik idejére. Ilyen ösztöndíjalomásokat akadálytalanul lehetne a már létező dévai és székelyudvarhelyi internátusoknál létesíteni, s ilyenekkel egybekötött internátusok volnának lehetőleg a nagyszabású állami gymnasium mellett (melynek úgysis most fogunk épületet emelni), továbbá a brassói reáliskola és a most létesítendő szamosújvári állami főgymnasium mellett felállítandók.

Ezek az ösztöndíjjállomások azután elsősorban román nemzetiségű ifjaknak hazafias szellemben való felnevelésére volnának fordítandók. Ily jelentékeny és értékes állami jótétemény vonzereje erősebbnek bizonyulna a nemzetiségek bizalmatlanságánál és merészségénél, s az így a magyar szellemű nevelés körébe bevont ifjak mindegyike egy-egy megnyert posztit képviselne a románság ellenséges táborában.

Egyetértek az emlékirat ama tételével, hogy a magyar történelem mikénti tanítására a középiskolákban fősúly fektetendő, s hogy a nemzetiségi iskolák főleg e szempontból ellenőrizendők, mert a magyar történelem mikénti tanításában nyilatkozik leghatározottabban a tanintézet hazafias vagy hazafiatlan szelleme. Kívánatosnak tartom azt is, hogy újabb tankönyvirodalmunk a rendelkezésre álló tudományos adatok felhasználásával közrehasson ama tévnézetek eloszlatására, amelyek a románság eredetét, múltját illetőleg tendenciósan terjesztettek, s magyar írók által is részben – jóhiszeműleg – recipiáltattak.¹¹ Mindenesetre jó lesz, ha a közoktatási tanács új tankönyvek engedélyezésénél az újabb kutatások eredményeinek figyelembevételét meg fogja követelni.

Ámde azt, hogy a tanároknak hivatalosan utasítás adassék bizonyos történeti események és korok így vagy úgy leendő tárgyalására és feltüntetésére, föltétlenül elkerülendőnek vélném, mert ily utasításadásnak a tudomány tanítélei körében helye egyáltalán nincs, s azzal csak ártanánk az ügynek, és gyöngítendő az így elterjeszteni kívánt tantételek *tudományos igazságának* erejét.

Éppoly kevésbé tartom hibáztathatónak azt, hogy Anonymus könyve, habár a dakoromán mesét szintén tartalmazza,¹² a tanári könyvtárakba felvételett; a tanári könyvtárakban *minden* könyvnek helye van, egészen hiábavaló volna a *tanárokat* óvni akarni a tévtanokat tartalmazó könyvektől, sőt ellenkezőleg, ismerniök kell azokat is, hogy azok tévedéseik megcáfolásában közreműködhessenek.

Az emlékiratban foglalt további konkrét javaslatokat kevésbé lényegesnek tartom, így nevezetesen a főispánok buzdítását a népnevelés ügyének felkarolására, s a tanfelügyelőket arra, hogy ifjúsági egyesületeket igyekezzenek létrehozni. Ily dolgokban a körendeleti felhívások nem szoktak sok eredménnyel járni, azt, hogy a tanfelügyelők az ifjúsági egyesületek felől még évenként külön jelentést is tegyenek, tekintettel a már gyakorlatban levő jelentések és kimutatások nagy számára, egyenesen mellőzendőnek vélném.

Nagy érdekű az, amit az emlékirat írója Romániának a magyarországi román népiskolák leplezetlen anyagi támogatása körüli eljárásról elmond. Ha ilyesminek ama „barátságos” politikai viszony mellett, amely az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között fennáll, véget vetni nem lehet, akkor legalább le kellene belőle vonni a consequentiákat, és a Romániában még mindig nagy számmal levő s ott rendszeres és kíméletlen eloláhosításnak kitett csángó magyarok magyarságának megőrzése érdekében kellene államunknak – minden álszemérem és túlságos kíméletlenség félretételével – áldozatkészen közbelépnie.

Ami a jutalmakat és kitüntetésekkel illeti, ezek mindenesetre hatályos eszközök, amelyek mind ez ideig (alkotmányunk helyreállítása óta)¹³ vajmi kevésbé lettek *nemzeti kultúránk* előmozdítására fölhasználva, az első pénzügyi, az utóbbiak egyéb akadályok miatt.

Sajnálatomra egyáltalán nem járulhatok hozzá az emlékiratban foglalt ama javaslatokhoz, amely egy, a miniszterelnökségben felállítandó s a nemzetiségi ügyek nyilvántartására és vezetésére hivatott külön ügyosztályra vonatkozik.

Én az ilyen külön ministeriális ügyosztály felállítását vagy fölöslegesnek, vagy esetleg egyenesen károsnak tartanám. Ha ugyanis feladatává csak azt tennők, hogy a nemzetiségek viszonyainak minden mozzanatát figyelemmel kísérsje, mintegy nyilvántartva, és azokról az intézkedésre hivatott kormányhatóságoknak információt nyújtson, esetleg javaslatokat tegyen: akkor feleslegesnek tűnik fel az ilyen ügyosztály, mert hiszen minden kormányhatóságnak kötelessége e mozzanatok figyelemmel kísérsni s a maga reszortját érdeklő vonatkozásaiban nyilvántartani, és mint központi közeg ez a külön ügyosztály is információt utóvégre a legtöbb esetben csak a kormány helyi bizalmi közegeinek jelentéseiből meríthetné, melyeket azok éppoly jól, sőt gyorsabban juttathatnak közvetlenül az intézkedésre hivatott hatóságok tudomására, mint ezen ügyosztály közvetítésével. Azonkívül – miután kormányzatunknak alig van egyetlen ága is, amely a nemzetiségi kérdés bizonyos részére kihatni hivatva nem volna, s ily sok szak képviselőit abban a ministerelnöki ügyosztályban mind egyesíteni alig volna lehetséges, ezen ügyosztály konkrét *javaslatai szakszerűség* szempontjából (legalább némely reszortra nézve) sok kívánni valót hagynának, s aligha bírnának nagy értékkel.

Hogy pedig ez az ügyosztály *intézkedő jogkörrel* ruháztassék fel, azt elképzelni is nehéz, mert hiszen ez a jelenlegi kormányzati ágak némelyikéből – s főleg a közoktatásiból – a teendők egy jelentékeny részének a ministerelnökség hatáskörébe való átutalását jelentené.

De bármily óvatosan és szerényen vonatnék is meg az a kör, amelyre ennek az ügyosztálynak intézkedési joga kiterjedne, annyi bizonyos, hogy ennek gyakorlása a szóban forgó külön ügyosztály (tehát a ministerelnökség és a többi ministériumok) közötti folytonos illetékességi összeütközésekre, ellentmondásra s ebből folyó oly zavarokra vezetne, amelyek az adminisztrációra hátróztottan látványosak volnának, s nemigen alkalmasak a kormány tekintélyének a nemzetiségek előtti emelésére.

Magyarországon a nemzetiségi kérdés sikeres megoldása csak úgy képzelhető, ha minden egyes ministerium át van hatva e kérdés fontosságának tudatától, s a kormányzat minden ágából céltudatosan teljesíti azt, ami hatáskörében ama sikeres megoldást előmozdíthatja. Ezzel egy kormányközeg vagy egy ministérium speciális és úgyszólván kizárólagos feladatává tenni nem lehet.

Mindez okokból e javaslatot keresztülvételre nem ajánlhatom.

Annál készségesebben és minden fenntartás nélkül járulok hozzá mindazokhoz, amiket az emlékirat írója általánosságban a közoktatásügyi tárca jobb dotálásának szükségességéről, némely más tárcának a közoktatási téren is való térfoglalásáról, úgyszintén az 1868iki népnevelési törvény revisiójának elkerülhetetlen voltáról mond.

Tagadhatatlan, hogy dacára a jelentékeny javulásnak, mely e tárca dotációja tekintetében az utóbbi években mutatkozik, annak javadalma még mindig nincs arányban nemcsak a feladatok nagyságával, de azzal a mértékkel sem, amellyel némely más tárca szükségleteinek kielégítéséről gondoskodva van.

Áll ez különösen azokról a tárcákról, amelyek tetemes jövedelmeket hajtó állami üzemeket s birtokokat kezelnek, s ezért abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy kiadásaik emelkedését bevételeik fokozásával könnyebben elensúlyozhatják. Hogy pedig ez az aránytalanság tényleg fennforog, azt mi sem mutatja oly világosan, mint ama tény (amelyre az emlékirat is reámutat), hogy bizonyos *iskolai* szükségletek, amelyek fedezése e tárca keretében sehogys vagy csak nehéz küzdelemmel biztosítható, azonnal könnyűszerrel

fedezhetőkké lesznek, mihelyt azoknak vagy más tárca hatáskörébe való átutalása, vagy egy más ministerium befolyásvételének biztosítása mellett más tárca javadalma vétehetik igénybe.

Tehát ilyenkor mindig bebizonyul, hogy annak a szükségletnek a kielégítésére fedezet *van*, s hogy másrészt a *jövedelmező* tárcák kiadási tételei nem szükségképp s nem mind föltételei a jövedelmezőségnek.

Ennek pedig nem volna szabad így lennie; mert az egyes ministeri tárcák kezelése nem külön-külön államháztartást képez, és mert az államnak minden külön rendeltetéssel nem bíró bevétele egyneműnek volna tekintendő, s ezekkel a bevételekkel szemben a szükségletek egyedül fontosságuk és sürgősségük, nem pedig valamely jövedelmi ághoz administratív tekintetben való közelállásuk szerint volnának sorakoztatandók.

Elsősorban a nemzetiségi kérdés megoldása, – még ha alatta nem is a nehezen elérhető teljes nyelvi egységet, de a magyar nyelvnek és a *magyar nemzeti kultúrának* az egész nemzet szellemi élete fölötti föltétlen uralmát értjük – csak a közoktatásügyi tárca bőkezűbb javadalmazásától várható.

De okvetlenül szükséges e célra némely fennálló törvény revisiója is. Nem sorolom föltétlenül ezek közé a nemzetiségi törvényt, mert elismerem, hogy annak megváltoztatása nagy elkeseredést és harcot idézne föl, habár másrészt tagadhatatlan, hogy attól a – nézetem szerint – helytelen iránytól, amelyet e törvény kijelölt, és amely politikai életünk fejleményei során teljesen megbukottnak tekinthető, későbbi törvényeinkben már sokszerűen eltérni voltunk kénytelenek, és így a nemzetiségi törvény már ma is egy sok részében túlhaladott és megtagadott közjogi álláspontot képvisel. Ellenben okvetlenül szükségesnek vélem az 1868: XXXVIII. t. cikk (a népnevelésről) teljes revisióját, mert amíg annak rendelkezései fennállanak, s az államkormányt a felekezeti népiskolával szemben egészen tehetetlen szerepre kárhóztatják,¹⁴ s épp ezáltal a felekezeti népiskolát a nemzetiségi particularismusnak, sőt az állam elleni üzemeknek is biztos menhelyévé teszik: addig a nemzeti megerősödére és a nemzeti kultúra elterjesztésére irányzott legbuzgóbb s legáldozatkészebb törekvéseink is csak féleredményre vezethetnek.

Ennek a törvénynek az állami és nemzeti érdekek által megjelölt irányban való módosítása már megkezdett a néptanítói fizetésekre vonatkozó törvényjavaslat¹⁵ letárgyalása által, és a továbbhaladás irányát megmutatta, s útját előkészítette a rokon természetű középiskolai¹⁶ és kisdedovási törvény.¹⁷ A teljes reform el nem maradhat soká, – hacsak nem kellene azt tapasztalnunk, amit talán hinni nem is szabad –, hogy Magyarországon a felekezeti jogok és érdekekhez való ragaszkodás erősebb.

Berzevicze 1893. szeptemb[er]. 12.

Berzeviczy Albert
áll[am]. titkár

■ JEGYZETEK

1. A dokumentumok levéltári jelzete: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Csáky, Karton 235/24. Politische Schriften 1888–1893.
2. A gróf osztrák fővárosban őrzött irathagyatékról bővebben lásd Schwarczwölder Ádám: *Csáky Albin bécsi irathagyatéka* (jegyzék). In: Ujváry Gábor (főszerk.): *Lybmus. Magyarságtörténeti forrásközlemények*. Külgazdasági és Külügyminisztérium – Balassi Intézet – MTA BTK, Bp., 2017. 357–388.
3. Szathmáry György (1845–1898) műfordító és újságíró, oktatáspolitikai szakember. 1890-től miniszteri tanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.
4. Franciául „cabinet noir”. A titkoszolgálat, illetve az államrendőrség szinonimája.
5. A dualizmus időszakában a magyar kormányok a moldvai csángók nemzeti önazonosságának felébresztésére, valamint a román nacionalizáló folyamatok elhárítására törekedtek. Ennek keretében

megkísérelték többek között a moldvai csángó fiatalok papi képzésének kormányzati befolyásolását, továbbá egyházközsegek társadalmi úton történő támogatását is. Számottevő sikert azonban ezek az ún. „csángómentő” akciók nem értek el. Lásd erről Seres Attila: „Csángómentés” *Moldvában a XIX–XX. században*. Pro Minoritate 11. évf. (2002) 4. sz. 17–47.

6. Klamarik János (1832–1898) pedagógus, a középiskolai oktatás szakértője a kultuszminisztériumban.

7. Helyesbít, helyreigazít (latin).

8. Elküld, eljuttat, továbbít (latin).

9. Bolza Anna grófnő (1847–1925), Csáky Albin felesége.

10. Komoly állami népiskola-építési hullámra végül nem Csáky Albin, hanem Wlassics Gyula (1852–1937) kultuszministersége idején (1895–1903) került sor. Ekkor ezer új állami népiskolát létesítettek a millennium jegyében meghirdetett „ezer év – ezer iskola” program keretében.

11. A hazai és nemzetközi tudományosság – néhány fontos 18. századi kivételtől eltekintve – lényegében az 1860-as és 1870-es évekig magától értetődő tényként tekintett az ókori római Dacia provincia romanizált lakossága és a Duna északi partján, a későbbi Havasalföld, Moldova, valamint Erdély területén élő neolatin nyelvű népesség, azaz a románság közötti közvetlen etnikai folytonosságra.

A 19. században önálló tudományágként létrejövő összehasonlító nyelvészet eredményeire támaszkodó Robert Rösler osztrák történész (1836–1874), továbbá Hunfalvy Pál (1810–1891) nyelvész-etnológus hatására azonban a hagyományos „dákoromán” felfogást viszonylag rövid idő alatt felváltotta a hazai és nemzetközi tudományosság terén is a középkori balkáni román etnogenezis és északra vándorlás elmélete. Hunfalvyt illetően bővebben lásd Lajtai L. László: *Nemzeti eredetkérdések a historiográfiában*. Hunfalvy Pál és a Századok. Századok 150. évf. (2016) 5. sz. 1164–1170.

12. Ahogyan arra Hunfalvy Pál – részben Rösler nyomán – többször is felhívta a figyelmet, a románság erdélyi őshonosságának egyedüli középkori krónikás igazolása az ún. Anonymus-gestában olvasható. Az évszázadokig lappangó, majd a 18. század közepén előkerült és nyomtatásban kiadott írásmű eredetiségéről évtizedekig zajló tudományos vita támadt (szerzőjéről pedig napjainkban is folyik, ahogyan a keltezéséről is), ám a honfoglalás korában említett „oláhok” kérdése az 1870-es évekig elsősorban a hazai román értelmiség számára bírt nemzetépítő jelentőséggel, a magyar történetírás Hunfalvy kapcsán kezdte csak komolyabb kritikai vizsgálatban részesíteni.

13. 1867 óta.

14. Az elemi népoktatásban a dualizmus öt évtizede alatt a felekezeti fenntartású intézmények voltak túlsúlyban. Az egyházak autonómiájának körébe tartozott az iskolák tanítási nyelvének megválasztása, továbbá a felekezeti önállóság miatt az állam ezen intézmények és oktatóik ellen nehezebben tudott fellépni. Ezt Berzeviczy mindig is nehezítette, és ezért oktatáspolitikusi pályája során az 1868-as népnevelési törvény revíziójára törekedett. Ennek jegyében vallás- és közoktatásügyi miniszterként új népiskolai jogszabálytervezetet nyújtott be az országgyűlésnek, amely végül nem került elfogadásra. Számos eleme viszont beépült az 1907-es, Apponyi Albert-féle népoktatási törvényekbe („Lex Apponyi”).

15. 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók (tanítóőnk) fizetésének rendezéséről.

16. 1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről.

17. 1891. évi XV. törvénycikk a kisdedovásról.

